

Ilmiy-ta'limiy elektron resurslarning huquqiy himoyasi

Ganiyeva B.I. – Muhammad al Xorazmiy nomidagi TATU Axborot kutubxona tizimlari kafedrası professori, barno_1972@mail.ru

Boymirzayeva D.O – magistr, Central Asian University, Axborot-resurs markazi menejeri
dilfuza.boymirzayeva.78@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu tezisdá ilmiy-ta'limiy elektron resurslardan foydalanishdagi samaradorligi, ilmiy-ta'limiy elektron resurslarining huquqiy himoyasi shakllari, ilmiy-ta'limiy elektron resurslarni himoya qilish va takomillashtirish bo'yicha takliflar va xulosalar keltirilgan. Ilmiy-ta'limiy elektron resurslarining huquqiy himoyasi innovatsiyalarni rivojlantirish, bilimlar tarqalishini rag'batlantirish, ijodkorlar huquqlarini himoya qilishda o'z samarasini beradi.

Kalit so'zlar: ilmiy-ta'limiy elektron resurslar, huquqiy himoya, mualliflik huquqi, litsenziyalash shartnomalari, intellektual mulk, raqamli huquqlarni boshqarish, raqamli savodxonlik.

Правовая охрана научных и образовательных электронных ресурсов

Аннотация: В данной тезисе представлены эффективность использования научных и образовательных электронных ресурсов, формы правовой охраны научных и образовательных электронных ресурсов, предложения и выводы по охране и совершенствованию научных и образовательных электронных ресурсов. Правовая охрана научно-образовательных электронных ресурсов эффективна для развития инноваций, стимулирования распространения знаний и защиты прав создателей.

Ключевые слова: научные и образовательные электронные ресурсы, правовая охрана, авторское право, лицензионные соглашения, интеллектуальная собственность, управление цифровыми правами, цифровая www.tadqiqotlar.uz

Legal protection of scientific and educational electronic resources

Abstract: *This thesis presents the effectiveness of using scientific and educational electronic resources, forms of legal protection of scientific and educational electronic resources, proposals and conclusions on the protection and improvement of scientific and educational electronic resources. Legal protection of scientific-educational electronic resources is effective in developing innovations, stimulating the spread of knowledge, and protecting the rights of creators.*

Keywords: *scientific and educational electronic resources, legal protection, copyright, licensing agreements, intellectual property, digital rights management, digital literacy.*

So‘nggi yillarda mamlakatimizda ta‘lim-tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirish, bog‘cha tarbiyalanuvchilari, o‘quvchi va talaba yoshlarda zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish, ta‘lim tizimlari hamda ilm-fan sohasi o‘rtasida yaqin hamkorlik va integratsiyani, ta‘limning uzviyligi va uzluksizligini ta‘minlash borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.[1]

Jumladan, mamlakatimizda olib borilayotgan tub islohatlar hamda fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishi ta‘lim strategiyasini o‘zgarishiga: ta‘lim shaklining yangi, zamonaviy o‘qitish texnologiyalariga asoslangan tarmoqli, axborotli, masofaviy va innovatsion ta‘lim texnologiyalaridan keng foydalanishga sabab bo‘lmoqda. Bu esa har bir ta‘lim oluvchini ta‘lim jarayonida shu rivojlanishga mos bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishini ya‘ni, bir so‘z bilan aytganda, axborot savodxonlikni: axborotni tanlash, axborotga egalik, uni baholash va axloqiy qoidalarga rioya qilgan holda foydalanishning muhimligini e‘tirof etmoqda.

Bugungi kunda ta‘lim jarayonini mazmunli tashkil etish uchun ilmiy-ta‘limiy elektron resurslardan foydalanishning samarasi yuqoridir. Ilmiy va ta‘lim elektron resurslari Internetda mavjud bo‘lgan va ilmiy tadqiqot va ta‘lim maqsadlari uchun maxsus ishlab chiqilgan ma‘lumotlar manbalaridir. Ushbu manbalarga elektron ma‘lumotlar bazalari, elektron kitoblar, jurnallar, onlayn kurslar, o‘quv videolari, tadqiqot ishlari va boshqa ilmiy resurslar, shuningdek, PubMed, Google Scholar, www.tadqiqotlar.uz

Khan Academy, Coursera va boshqa qidiruv tizimlari kiradi. Ushbu manbalar turli ta'lim yo'nalishlari bo'yicha ishonchli va nufuzli ma'lumot izlayotgan har bir ilm oluvchi uchun qimmatlidir. Jumladan:

- tadqiqotchilar, olimlar va akademiklar eng so'nggi tadqiqotlardan xabardor bo'lish, ilmiy maqolalarga kirish va o'z tadqiqotlari uchun ma'lumotlarni yig'ishi mumkin;
- talabalar sinfdagi topshiriqlar, tadqiqot ishlari va o'rganish tajribasini oshirishi uchun foydalanishlari mumkin;
- o'qituvchilar va professorlar o'quv dasturlari materiallarini ishlab chiqish, o'quv qo'llanmalaridan foydalanish va o'z sohalaridagi yutuqlardan xabardor bo'lish uchun;
- professionallar, sog'liqni saqlash, muhandislik va biznes kabi turli sohalardagi amaliyotchilar tegishli ma'lumotlarga kirish va o'zlarining kasbiy rivojlanishini davom ettirish uchun foydalanishlari mumkin;
- ilmiy kashfiyotlar, o'quv materiallari va ta'lim resurslari to'g'risidagi ma'lumotlardan foydalanishni ta'minlashi mumkin.

Umuman olganda, ilmiy-ta'limiy elektron resurslar keng auditoriyani bilim, ko'nikma va ma'lumotlarga intilishda qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

Ammo, bu manbalardan unumli foydalanish uchun ularning huquqiy himoyasi mavjudligini ham esdan chiqarmaslik lozim. Ilmiy-ta'limiy elektron resurslarining huquqiy himoyasi turli shakllarda, jumladan, mualliflik huquqi, litsenziyalash shartnomalari va intellektual mulk to'g'risidagi qonunlarda bo'ladi. Bu resurslarni qonuniy himoya qilishning bir necha usullari quyidagicha:

1. Mualliflik huquqi: Ilmiy va ta'limga oid asl elektron resurslar, masalan, tadqiqot ishlari, elektron kitoblar va o'quv videolari mualliflik huquqi qonuni bilan himoyalangan. Bu qonun ijodkorlar yoki noshirlarga o'z asarlarini ko'paytirish, tarqatish va ommaviy namoyish qilishni nazorat qilish uchun eksklyuziv huquqlarni beradi;

2. Litsenziyalash shartnomalari: Ushbu shartnomalar ilmiy-ta'limiy elektron resurslarga kirish va ulardan foydalanish shartlarini hamda

foydalanuvchilar uchun huquq va cheklovlarni belgilaydi;

3. Intellektual mulk qonunlari: Bu qonunlar ilmiy-ta'limiy elektron resurslari tarkibidagi g'oyalar, jarayonlar va innovatsiyalarni himoya qiladi. Masalan, patentlar ushbu resurslarda qo'llaniladigan yangi ixtirolar yoki texnologiyalarni himoya qilishi mumkin;

4. Raqamli huquqlarni boshqarish (DRM-digital rights management): DRM texnologiyalari ba'zan ruxsatsiz nusxa ko'chirish yoki tarqatishni oldini olish kabi elektron resurslarning yaxlitligi va xavfsizligini himoya qilish uchun ishlatiladi.

Foydalanuvchilar ushbu ilmiy-ta'limiy elektron resurslarning qonuniy himoyasini tushunishlari va hurmat qilishlari muhim, chunki ruxsatsiz foydalanish yoki tarqatish huquqiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, ko'pgina muassasalar va tashkilotlar ushbu ilmiy-ta'limiy elektron resurslardan foydalanish bo'yicha maxsus siyosat va ko'rsatmalarga ega va foydalanuvchilar ham ularga rioya qilishlari kerak.

Shuningdek, raqamli axborot va internet resurslaridan foydalanishning huquqiy asoslarini bilish har bir zamonaviy ta'lim oluvchilar hamda ta'lim beruvchilar uchun ham juda muhim, chunki ular ham elektron resurslarning iste'molchisi, ham ularni ishlab chiquvchisi sifatida ishlay oladi. Sababi, masofaviy ta'lim texnologiyalari doirasida ta'lim beruvchi elektron resurslardan foydalangan holda ta'lim oluvchini mahalliy va global tarmoqlardan foydalangan holda ma'lumot almashishga jalb qiladi. Ta'lim beruvchi Internetdan qanday qilib qonuniy ravishda foydalanishi mumkinligini, ma'lumotlarni himoya qilish usullarini, tarmoq aloqasini tushunarli qonuniy asosda qurish, ta'lim oluvchi e'tiborini muammoli masalalarga qaratishi va malakali axborot xatti-harakatlarining namunalarni ko'rsatishi kerak.

Yuqorida keltirilgan fikrlar asosida ilmiy-ta'limiy elektron resurslarni himoya qilish va takomillashtirish bo'yicha bir qancha takliflar ko'rib chiqilishi mumkin. Jumladan,

- qimmatli resurslardan uzoq muddatli foydalanish va mavjudligini ta'minlash uchun ilmiy va o'quv materiallarini raqamli saqlash bo'yicha milliy dasturlarni yaratish, ularga kirish va saqlash uchun markazlashtirilgan platformani ta'minlash;
- kutubxonachilar, o'qituvchilar va tadqiqotchilarni elektron resurslarni boshqarish va saqlash bo'yicha ilg'or tajribalar bo'yicha o'qitish va qo'llab-quvvatlash, shuningdek, raqamli savodxonlik va elektron materiallardan mas'uliyatli foydalanish haqida xabardorlikni oshirish;

Ushbu takliflar ilmiy-ta'limiy elektron resurslarining yaxlitligi va ulardan foydalanish imkoniyatini ta'minlashga qaratilgan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ilmiy-ta'limiy elektron resurslarining huquqiy himoyasi tadqiqot, ta'lim va innovatsiyalarni rivojlantirish, bilimlar tarqalishini rag'batlantirish, ijodkorlar va noshirlar huquqlarini himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ilmiy-ta'limiy elektron resurslarni raqamli saqlash, ulardan adolatli foydalanish, xalqaro hamkorlik va kiberxavfsizlik bilan bog'liq muammolar muvozanatlashtiriladi.

Bu esa ushbu raqamli asrda mualliflik huquqi bo'yicha qat'iy qonunlar, ochiq kirish siyosati va ma'lumotlarni himoya qilish choralarini qo'llash orqali kontent yaratuvchilarning huquqlarini hurmat qilgan holda fan, ta'lim va tadqiqot taraqqiyotini qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratishi mumkin.

Zero, Qonunchilik, xalqaro hamkorlik va siyosiy tashabbuslar ilmiy-ta'limiy elektron resurslar uchun huquqiy landshaftni shakllantirishda, millat va xalqning rivoji, uning intellektual salohiyatini oshirish, ilm-fan sirlari, ma'naviy va madaniy merosni yoshlarga yetkazishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 06.11.2020 yil PF-6108-sonli Farmoni.

2. Ganiyeva B.I., G'ulomova K., Yusupova K. Ta'lim tizimini rivojlantirishda ochiq elektron ta'lim resurslarining tutgan o'rni//Technologies of scientific and educational information development and use in the network of electronic libraries. Toshkent -2016. -B.32-38 7/2,3
3. Ganiyeva B. Jahon axborot resurslari. Darslik/O'zbekiston Respublikasi OO'MTV tomonidan oliy o'quv yurtlarining 5A350602 Elektron kutubxona va arxivlar magistratura mutaxassisligi talabalari uchun darslik sifatida tavsiya etilgan. Toshkent: Nihol print, 2021.-199 b.
4. Хамидов, Ё. Ё. Та'lim samaradorligini oshirishda elektron ta'lim resurslarining o'rni / Ё. Ё. Хамидов. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2019. — № 21 (259). — С. 611-612.
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/ta-lim-tizimida-pedagogik-texnologiyalar-qo-llanilishining-ahamiyati>